

Bírálat

Szilágyi Zsófia *Móricz Zsigmond* című akadémiai doktori értekezéséről

Szilágyi Zsófia *Móricz Zsigmond* című monográfiája minden korábbi, hasonló jellegű próbálkozáshoz képest gazdagabb, kiterjedtebb és sokszínűbb élet-, kor- és irodalomtörténeti forrásanyagra támaszkodva rajzolja meg író hősének életútját és pályaképét. Mindezt úgy, hogy közben számot vet a Móricz-értés eddigi eredményeivel, kritikusan mérlegelve azok egyes megállapításainak és következtetéseinek mai érvényességét, sajátjáéval rokon vagy éppen attól különböző álláspontját, s nem egy mű esetében új távlatokat nyitva az interpretáció számára. Ez magába foglalja a hosszú évtizedekig szemléletformáló Móricz-monográfiák (Nagy Péter, Czine Mihály) ideológiaikritikai bírálatát éppúgy, mint az újabb szemléletű, filológiai, kéziratoss háttéranyagból kiinduló vagy a művek nyelvi és poétikai megformáltságra összpontosító olvasatokkal való konfrontációt.

Szilágyi Zsófia nagy ívűen összegző, de korántsem lezáró munkája régi keletű, de a szakirodalomban és a közoktatásban – változatlan vagy csupán kis mértékben módosított formában – mai napig is tovább élő Móricz-képek nemegyszer radikális revízióját hajtja végre, illetve ennek szükségességére vezeti rá, meggyőző módon, az olvasót. Sok tekintetben mítosz-és kultuszromboló, legenda-oszlató könyvről van szó, mely hamis vélekedéseket, szándékos vagy szándékolatlan csúsztatásokból, jó szándékú elhallgatásokból származó félígazságokat, az anekdotákhoz és pletykákhoz hasonlóan cirkuláló tévhiteket – mai szóval élve faktoidokat leplez le, igazít ki vagy cáfol meg. Legyen szó a szerző származásáról, születési idejéről, nevééről, családjának sorsfordító eseményeiről, tanulóéveinek tapasztalatairól, pályakezdéséről, hitélményének gyökereiről, állítólagos antiszemitizmusáról, Holics Janka kritikusi szerepvállalásáról vagy Litkei Erzsébet és Móricz kapcsolatának jellegéről. E vizsgálódások eredményeként nemcsak egyes irodalomtörténészek manipulatív eljárásaira derül fény, hanem ugyanúgy a Móricz-család tagjainak megszépítő visszaemlékezéseire vagy magának az írónak bizonyos önmitizáló, imázsépítő kijelentéseire is.

A szerzőt – saját bevallása szerint is – Móricz kapcsán leginkább az életirodalommal való átalakításának összetett folyamata foglalkoztatja: „Az életrajz feltárására is vállalkozó Móricz-monográfia így kizárólag élet és szöveg, napló és szépirodalom, dokumentum és fikció *párbeszédének* vizsgálatából indulhat ki.” (12.) Ezért szentel kitüntetett figyelmet a szavak és mondatok vándorlásának, szituációk ismétlődésének, élő személyek és fiktív alakok helycseréjének egyfelől az életrajz, a magánszféra írásos dokumentumai (naplók, levelek, visszaemlékezések), másfelől a művek (regények, novellák, riportok, tárcák, drámák, versek) kölcsönviszonyában. Ez némi hangsúlyeltolódást is eredményez az egyes fejezeteken belül: a művek különböző szempontú kontextualizálásának – az esetek többségében – nagyobb teret szentel, mint a kifejtett szöveginterpretációnak, ez utóbbiak gyakran csak néhány, az adott előfeltevéseket igazoló jelenség kiragadásában és további megközelítésmódok anticipálásában

merülnek ki. Kivételt azok a részek képeznek, amelyek eddig kevés figyelemre méltatott Móricz-művekre fókuszálnak (pl. *A galamb papné*, *Rab oroszlán*, *Az asszony beleszól*). Az életrajzi optika azonban ezekben az esetekben is erőteljesen érvényesül.

Az előbbi gondolatmenetet folytatva: Szilágyi Zsófia irodalmi megközelítésmódjának lényegi vonása az *összeolvasás*, (vagy *egybeolvasás*) gyakorlata felől ragadható meg a legjobban. A fogalma(ka)t ő maga is többször használja a könyvben, mégpedig általában a párhuzamos, összehasonlító szempontot érvényesítő szövegelemzésekre utalva vele. És azért lehet a monográfia módszertani hívó szavaként is említeni, mert rávilágít a szerző irodalomszemléletének, s ebből eredő értelmezői attitűdjének egyik meghatározó jegyére: arra, hogy biográfia és irodalmi alkotás szövegtartományai között szabad, zökkenőmentes az átjárás. Az egyik a másikból vagy a másik felől érthető meg; egymásra és egymásba vetíthetők, és egymásnak megfeleltethetők. Ha átalakított formában is, de életrajzi elemekként azonosíthatók be a regényekben és a novellákban bizonyos személyek, kijelentések, helyzetek.

Nyilvánvaló, hogy a szövegközpontú irodalomfelfogás számára ez a módszertan aligha akceptálható, a kontextus-hangsúlyos – kultúr-, társadalom- vagy mentalitástörténeti irányultságú elméletek számára viszont már igen. Jóllehet Szilágyi Zsófia tartózkodik attól, hogy saját módszerét elhelyezze az irodalomtudományi irányzatok széttartó rendszerében (elméleti hivatkozásokkal csak elvétve találkozunk a monográfiában), választott szempontjai és értelmezői praktikái ez utóbbiakhoz állnak közelebb. Bár nem minden tekintetben; helyenként megfigyelhető ugyanis a szerzőnek az a szándéka is, hogy a két elvárásrendszer mintegy összebékítse egymással, s egyszerre tegyen eleget a fikciós létmód sajátosságát respektáló műelemzés és a művek létrejöttének külső kontextusait feltáró vizsgálódás igényének. Ez azonban azt eredményezi, hogy koncepciója nehezen feloldható ellentétek feszültségével telítődik, s néhány állítása és konklúziója vitathatóvá válik. Igyekszem ezt néhány példán keresztül közelebről is megvilágítani.

Előfordulnak a monográfiában olyan kijelentések, amelyek fenntartások nélkül vezetnek vissza a szereplőt élő személyekre; legyen az akár a szerző, akár feleségei vagy barátai. Például: „Móricz minden paraszti hősébe saját magát írta bele (...)” (165.) „Csokonairól tervezett drámájába is önmaga és Simonyi szerelmét írta bele.” (334.) Vagy: „De akár egy valaha élt asszonyt és egy regénybeli alakot kívánunk »összeolvasni«, ahogy ez sokáig szokás volt, akár azt keressük, milyen mondatokat emelt át az író valóságos személyektől a regényeibe (...) inkább azt állapíthatjuk meg, hogy Simonyi Mária hagyta rajta személyisége és beszéde »nyomát« a *Kivilágos kivrattigon*.” (345. Kiemelés: B. K.) Más esetekben valamelyest finomodik az érvelés, a kivetítő-megfeleltető olvasás gyakorlata azonban változatlan marad: „Janka mint modell a halála után sem tűnt el a Móricz-regényekből: az *Úri muri* Rhédey Eszterébe ugyanúgy *őt szokás belelátni*, mint a *Rab oroszlán* Julukájába. Hogy jogosan vagy jogtalanul, nehéz eldönteni, hiszen Jankát nehezen ismerhetjük meg máshonnan, mint Móricz szövegeiből.” (344. Kiemelés: B. K.) A következő szöveghely már a széttartó érvelésre nyújt példát: „(...) mintha azt az utat is látnánk itt, amelyet a teológiával leszámoló Móricz maga bejárt. Holott, természetesen, *A fáklya* nem olvasható közvetlenül önéletrajzi műként, még akkor sem, ha a fiatal Matolcsy szerelme, *Margit mögött megláthatjuk Holics*

Jankát.” (99. Kiemelés: B. K.) A mondat első fele, ha némi fenntartásokkal is, de kizárja az autobiografikus olvasat indokoltságát, a másik fele viszont épp ebbe az irányba viszi el az értelmezést.

A monográfia szerzője egy alkalommal explicit módon is igyekszik hangsúlyozni a vizsgált irodalmi alkotások esztétikai autonómiáját, de hiába, mivel aztán ennek saját későbbi megállapításai mondanak ellent: „*A galamb papné* házaspárja sokkal inkább emlékeztet a fiatal Móriczra és Holics Jankára, mint bármely Tisza-menti papi ház lakóira. De ez a hasonlóság nem a valóságos alaknak és regénybeli másának azonosíthatóságát jelenti (ami, persze, nem is lenne lehetséges, hiszen *a regénybeli alak már művészi, nyelvi konstrukció*)...” (183. Kiemelés: B. K.). Nem sokkal ezután viszont így folytatódik a gondolatmenet: „A galamb papné tehát nem Holics Janka maga. Ha a mondatait Móricz feleségétől is „kapta” a regényalak, sorsát már nem, hiszen azt legalább annyira irodalmi minták előzik meg, mint Móricz életének történései.” (184.) Az első idézet még – a szereplők nyelvi megalkotottságára hivatkozva – kizárja az azonosítás lehetőségét, a második viszont már probléma nélkül végrehajtja a – legalábbis részleges – identifikációt élő személy és képzelt alak között.

Szilágyi Zsófia sokszor úgy tesz, mint Móricz regényeinek nem egy korabeli befogadója: kulcsregényként olvassa-értelmezi a szövegeket. A *Forr a bor* kisújszállási fogadtatása kapcsán a regénynek olyan „megfejtett” példányairól esik szó, amelyből megtudható volt az, ami a helybéli lakosok számára – állítólag – nyilvánvaló volt, nevesül, hogy „melyik regényhősnek ki a modellje.” (71.) Ugyanez a jelenség volt megfigyelhető a *Tündérkert* folyóiratközlése idején is: „(...) a *Tündérkert* folytatásait a korabeli olvasók megfejtendő rejtvényként olvasták, és élő szereplőket láttak a regényalakok mögött. (...) az már más kérdés, hogy a későbbi értelmezők is gyakran *beleestek a kulcsregényként olvasás csapdájába*, ahogy a Báthory-Ady párhuzam, úgy Neronak és Szabó Dezsőnek az összekapcsolása is továbbhagyományozódott nemzedékről nemzedékre.” (292. Kiemelés: B. K.) Minden rosszindulatú csipkelődés szándéka nélkül jegyzem meg, hogy ebbe a bizonyos „csapdába” a szerző maga is beleesett, s a megelőző generációk olvasati ajánlatának örökségétől sem tudott, vagy nem is akart teljesen szabadulni. Az ambivalens viszonyt jelzi, hogy a szokásra, az eddigi bevett gyakorlatra utaló megjegyzéseket (lásd a kiemeléseket) nem követi egyértelmű elhatárolódás.

E kontextus-hangsúlyos életrajzi megközelítéssel szemben leginkább azért emelhető kifogás, mert – a naplók, a visszaemlékezések és az irodalmi művek részletei közti párhuzamok felmutatásán és egymásba vetítésén keresztül – továbbörökít és tartósít néhány olyan olvasói beidegződést és interpretációs klisé, amelyek egyébként a szerző által meghaladni kívánt, ezért több helyütt is bírált értelmezői hagyomány tartozékainak számítanak. Szilágyi Zsófia előbb idézett megállapításai nem a művekhez viszik közel az olvasót (különösen a fiatalabb korosztályba tartozó diákokat), hanem azok életrajzi függőségét erősítik meg újfent, kezelje a magánélet és irodalom, valóság és szöveg, minta és példány viszonyát bármennyire is differenciáltan, a maga összetettségében és áttételességében a monográfus.

Nem azt állítom, hogy a szerző életet és irodalmat „összeolvasó” megállapításai ne járulnának hozzá a Móricz-életműről alkotott képünk gazdagításához, különösen ami a keletkezéstörténeti adalékokat illeti. Hiszen sokak számára bizonyára érdekes lehet végigkövetni az alkotás egyes fázisait, például, hogy miként épül be egy (Magos Olgának címzett) magánlevél a *Tündérbert* egyik szereplőjének szólamába (280.), vagy hogyan alakul át egy házastársi veszekedés egy regénypárbeszéd replikájává (345.). Kritikám arra irányul, hogy mindeközben – véleményem szerint legalábbis – tudatosítani kell(ene), s az értekezés szövegében is hangsúlyosabbá tenni, hogy ilyen esetekben a fikcióképző műveletek eredményeként egy funkciómódosuláson átesett, eltérő közeg összefüggésrendszerébe helyezett és – ami a legfontosabb – jelle transzformált összetevőről van szó; egy fikciós lehetséges világ alkotóeleméről, mely mint ilyen létmódját, ha tetszik, ontológiai státuszát tekintve nem mérhető össze (nem helyezhető azonos szintre) semmilyen létezővel vagy az intimitás szférájába tartozó irattal.

A szokatlan, a vonatkozó szakirodalomban eddig legalábbis nem említett szövegek párosításán és ütköztetésén alapul Szilágyi Zsófia egyik jellegzetes, s véleményem szerint az előbbiektől produktívabb, a művek értelmét a maguk adekvát, fikciós közegében gazdagító-árnyaló értelmezői stratégiája. Ennek keretében bizonyos Móricz-regények és azokkal egy helyen vagy egy időben publikált, hol azonos, hol eltérő műfajú alkotások „egybeolvasására” kerül sor, mégpedig azzal a céllal, hogy – a reflektált belehelyezkedés módszerét követve – lehetséges korabeli olvasói horizontok váljanak körvonalazhatóvá. Más összefüggésében ugyan, de itt is a különböző szövegtartományok közti *átjárások* és *áthajlások* kidomborításáról van szó, az életrajzi narratíva helyett viszont a szövegköziség keretei között. A tér és időbeli érintkezésen alapuló, abból kiinduló metonimikus érvelési logika hasonlóságok, analógiák, eltérésekkel is számot vető intertextuális köztes képzetek kirajzolódásához vezet. Két példát emelnék ki ennek szemléltetésére.

Az *Úri muri* esetében egy írói hagyatékban megtalált kiadói prospektus adja az apropót az ilyen szemléletű összevetéshez, mely Móricz nevezett művét négy másik könyv (Lakatos László: *A jövő házassága*, Pakots József: *Az ember, aki útvesztőbe jutott*, Drasche-Lázár Alfréd: *2222*, ifj. Hegedüs Sándor: *Sir Douglas könyve*) társaságában reklámozta. Szilágyi arra invitál bennünket, hogy „kicsit beleképzeljük magunkat annak az olvasónak a helyzetébe, aki az Athenaeum Kiadó ösztönzésére megvette és elolvasta Móricz legújabb regényét.” (381.) A *Kivilágos kivilágos* újraolvasását a folyóiratkiadás közvetlen sajtókörnyezetének figyelembe vételével végzi el. Döntését a könyvbeli változat terjedelmi különbségein túl (bővítés) azzal is indokolja, hogy a „mai olvasók (...) nem ugyanazt a szöveget ismerik *Kivilágos kivilágos* címen, mint az 1924-ben folytatásokban bontakozó művet követők, és nem is ugyanabban a kontextusban olvassák – a napról napra megjelenő részletekhez a háttér az 1924-es Pesti Napló parlamenti tudósításai, hírei, cikkei adták.” (339.) S ezek között több olyan is van, amely a korabeli közönséget élénken foglalkoztató, és nem melleleg a regénybeli dialógusokba is beszüremkedő zsidókérdést tárgyalta.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor, s ez a könyv egyik vitathatatlan erénye, hogy a szerző az előbbi példákhoz hasonló invenciózus belehelyezkedő értelmezői játékok illetve a kéziratot hagyatékvaló foglalkozás ellenére azért „nem ragad bele a múltba”. Úgy olvassa

újra Móricz műveit, hogy közben a kortárs irodalmi horizontot sem veszíti szem elől; jóllehet ennek a kérdésnek, mármint a móríci szöveghagyomány továbbírásának korábban már önálló könyvet is szentelt (*A továbbélő Móricz*, 2008). Závada Pál *Idegen testiünk* című regényébe emelt vendégszövegek kritikai visszhangjának összefüggésében tárgyalja például Móricznak a zsidósághoz fűződő viszonyát, s ugyane szerző *Bethlen* című darabját is bevonja a *Tündérbert*-elemzésébe – hozzátéve, hogy Móricz forráskezelése „sokkal közelebb áll a szövegközöttséggel jellemezhető posztmodern regényekhez, mint kora normáihoz.” (279.) A *Forró mezők* műfajiságát a magyar krimiről folyó kortárs kritikai diskurzus bizonyos szövegeinek háttérében elemzi (Bánki Éva, Bán Zoltán András, Varga Bálint). A szerző egy naplófeljegyzésében fennmaradt, gasztronómiai tárgyú versét Kukorelly Endre hasonló poétikát követő költeményeihez hasonlítja. A *Rokonokhoz* hasonló, korrupciót tematizáló művek újírása kapcsán Szálinger Balázs *A százegyedik év* című lírai pamfletjéről is említést tesz. (551.) És a korábban nem igazán elemzett és értékelt *Az asszony beleszól* újraolvasását azzal indítja, hogy jelzi: a nevezett regényt a nőtudatú online folyóirat, a Centrifuga 2011-ben újraközölte (593.).

Jelenkori horizontból, személyes viszonyulását is kinyilvánítva vet számot a Móricz-életmű egyes darabjainak idegenségével vagy éppen aktualitásával is. Ez gyakran kapcsolódik össze saját vagy mások közoktatási tapasztalataira utaló megjegyzésekkel. A „formabontó, szókimondó, megbotránkoztató” (318.) nyelvezet okán állapítja meg a naplókról, hogy azok meglepően közel állnak a mai irodalomhoz, „mert nem a saját korához, hanem hozzánk, késői olvasóihoz szól.” (319.) Ellenben „a *Légy jó mindhalálig* mára a legkevésbé kedvelt kötelező olvasmányok egyike lett” (48.), elsősorban az elmélkedő részek túltengése és a főszereplő tehetetlensége miatt (itt Arató László meglátásaira hivatkozik). A *Barbárok*at „a magyar olvasók számára erősen megkoptatta, hogy nem egyszerűen gimnáziumi tananyag, de gyakori érettségi tétel is.” (442.) Az *Erdély*-trilógia felélesztésének akadályait pedig a szerző szerint mindenekelőtt „a történelemmel folytatott párbeszéd hiánya, a történelmi tudat erős gyengülése, a feltáruló világ ismeretlensége, az egykori nyelvtől való távolságunk” (278.) jelentheti.

Az előbbiekhöz még hozzá kell tenni, hogy a jelenkori és a múltbeli horizontok egymásra vetítése nemcsak poétikai, műfaji vagy tematikai párhuzamok mentén történik, hanem olykor kiterjed külső, társadalmi vagy ökonómiai tényezőkre is. Szilágyi hasonlóságokat vél fölfedezni Móricz korának és a jelenkor könyvkiadása, a szerzők pénzügyi helyzete, illetve az irodalom és kultúra működésének gazdasági háttere között (678.). Itt kell említést tenni a szerző tudományközi tájékozódásáról is: ha a vizsgált mű úgy kívánja, Szilágyi Zsófia célirányosan és produktívan hasznosítja a történettudomány, a néprajz, a színház- vagy sajtótörténet szakirodalmi forrásait.

Szilágyi Zsófia monográfiájának következő fontos hozadéka, hogy figyelmet szentel a „lappangó életműnek”, vagyis az írói hagyaték forrásainak is (kéziratok, piszkozatok, vázlatok, torzók, műhelynaplók jellegét idéző vagy lapkivágatok szélére írt feljegyzések). Ezek feldolgozása nem egyszer meggyőző filológiai bizonyítékként szolgál közkeletű, Móricz által is táplált legendák elosztatásához. Például, hogy a *Pillangó* „egy lendületből született”

volna (372.), vagy, hogy *A boldog ember* alapját egy szóbeli vallomás írásban lejegyzett, az írói beavatkozásnak csupán elenyésző nyomait magán viselő változata képezte (567.).

Legalább annyira jelentősek továbbá a szerző azon észrevételei, melyek a Móricz-művek egyes kiadásai között tapasztalható, elsősorban terjedelmi vagy szerkezeti jellegű eltérésekre vonatkoznak. Ezek fényében ugyanis nem egy esetben a szöveg identitása kérdőjeleződik meg (pl. *Forr a bor*), s közvetetten a kritikai kiadás elkészítésének fontossága válik nyilvánvalóvá. A legösszetettebb ilyen szempontból talán az *Erdély-trilógia* szövegváltozatainak esete (277.).

Végezetül ki kell emelni azt is, hogy a szerző által érvényesített komparatiztikai szempontoknak köszönhetően jelentősen tágul a Móricz-értés korábbi irodalmi horizontja. Szilágyi Zsófia hol utána is ered a játékba hozott szövegeknek, s elvégzi – ha nem is részletekbe menően – az összehasonlítás értelmezői munkáját, hol csupán felveti ennek a lehetőségét. Az előbbi esetre lehet példa a *Barbárok* magyar előzményének (Móra István: *Párbaj*), az azonos című kötet többi novellájának és közép-európai párdarabjainak (Sadoveanu: *A balta*, Ivo Čipiko: *Juhászok*) összevetése, illetve a *Kivilágos kivirradtig* Csehov-párhuzamainak kifejtése (346-352.), az utóbbira pedig a külföldi tanár- és iskolaregények hagyományának (Edmondo de Amicis: *Szív*, Robert Musil: *Törless iskolaévei*, Heinrich Mann: *Ronda tanár úr*) felvillantása a *Légy jó mindhalálig* kapcsán.

Szilágyi Zsófia *Móricz Zsigmond* című doktori munkája, mely a huszadik század első felének e meghatározó prózaírói életművéről szóló szakirodalom megkerülhetetlen teljesítményeként értékelendő, magas színvonalon tesz eleget az akadémiai doktori értekezésekkel szemben támasztható követelményeknek. Kiterjedt és megbízható tárgyismeretről tanúskodik, korábban nem ismert forrásokra támaszkodva vázol fel új irodalmi összefüggéseket, számos eredeti meglátást, értelmezést és továbbgondolásra érdemes szempontot tartalmaz, ezért nyilvános vitára alkalmasnak tartom, és javaslom a jelöltnek az akadémiai doktori cím odaítélését.

Nyitra, 2015. február 11.

Benyovszky Krisztián